

Μνήμων

Τόμ. 32 (2012)

Νικολέτα Γιαντσή, Ο φτωχός ανάμεσα στην Εκκλησία και την πόλη. Η αστική φιλανθρωπία στη δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2011

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ

doi: [10.12681/mnimon.649](https://doi.org/10.12681/mnimon.649)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ Β. (2012). Νικολέτα Γιαντσή, Ο φτωχός ανάμεσα στην Εκκλησία και την πόλη. Η αστική φιλανθρωπία στη δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2011. *Μνήμων*, 32, 262-264. <https://doi.org/10.12681/mnimon.649>

Νικολέτα Γιαντσή, *Ο φτωχός ανάμεσα στην Εκκλησία και την πόλη. Η αστική φιλανθρωπία στη δυτική Ευρώπη κατά το Μεσαίωνα*, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 2011, 313 σ.

Ένας καλός, ανθεκτικός σπόρος από καλό σπορέα σε άγονο έδαφος! Δύσκολα πράγματα. Η κ. Νικολέτα Γιαντσή, στηριγμένη αποκλειστικά σε ευρωπαϊκές αρχαιακές πηγές, μας έδωσε ένα βιβλίο δρομοδείκτη: πότε, πού, γιατί, ίσως. Στην πλούσια βιβλιογραφία, μην κουράζεστε, ελάχιστα τα ελληνικά ονόματα! Η κοινωνική ιστορία της μεσαιωνικής Ευρώπης απασχόλησε και απασχολεί την κ. Ν. Γ. στις έρευνές της: με προτίμηση στο κομμάτι της κοινωνίας που υποφέρει: τη φτώχεια, την παιδεία, την ασθένεια και στα ζητήματα, όμως, εξουσιαστικών σχέσεων και συγχρούσεων, που αναδεικνύονται στο επίπεδο της περιθάλψης. Έχει παρουσιάσει κι άλλα βιβλία της με τα ίδια θέματα: η κοινωνία και οι εξουσίες αυτό είναι. Όμως οι εξουσίες στο Μεσαίωνα έχουν να κάνουν και με την Εκκλησία, την ύπατη μεσαιωνική εξουσία έως κάποιο σημείο ασφαλώς: η μοιρασιά τής εξουσίας της παραχμονεύει. Οι νοοτροπίες που εκπέμπει η εκκλησιαστική εξουσία, θα αρχίσουν να αλλάζουν – ο Θεός θα γίνεται πιο ανθρωπινός, λιγότερο φόβητρο! Αλλάζουν αργά. Ο φτωχός και ο ασθενής, ο επαίτης, αλλάζουν πιο αργά, όσο αργή είναι και η ίαση της ασθένειάς τους.

Η κ. Ν. Γ. θεωρεί ότι κατά τον 11ο, 12ο και 13ο αιώνα ο ευρωπαϊκός μεσαιωνικός κόσμος έχει ήδη διανύσει μακρύ δρόμο, ώστε να μπορούμε να πούμε ότι η Ευρώπη τελείωσε με την εποχή της βαρβαρότητας και έχει αρχίσει μια άλλη δυναμική πορεία προς την εξέλιξη (σ. 267) – στους επόμενους 2-3 αιώνες.

Ως προς τις χρήσεις της φτώχειας και τη συνακόλουθη φιλανθρωπία, η μεσαιωνική πόλη αναπτύσσει, και λόγω των λειτουργιών της, μια εξουσιαστική αντιπαλότητα με την Εκκλησία που κρατά την ύπαιθρο στη στασιμότητα του φόβου για το Θεό: ο ταπεινός, ο απόκληρος, ο ρακέν-

δυτος, ο ασθενής είναι αμαρτωλός και τα πάθη του είναι η τιμωρία που του επέβαλε ο Θεός.

Μερικοί «εξουσιαστικοί παράγοντες», μας λέει η κ. Ν. Γ. (σ. 269), με άλλα λόγια, μερικοί ισχυροί φεουδάρχες, με οικισμό και συγκοινωνιακό κόμβο στο φέουδό τους μπόρεσαν να δουν ότι ένας ισχυρότερος οικισμός, η πόλη δηλαδή, θα ανέπτυξε ισχυρή βιοτεχνία και καλύτερα οργανωμένο εμπόριο, κάτι που θα αύξανε την αξία του φέουδου:

Η επιθυμία να αναβαθμίσουν τις επιχειρήσεις ενός οικισμού σε κεντρικό σημείο ή σε συγκοινωνιακό κόμβο μέσα στο φέουδό τους και η μέσω αυτής της αναβάθμισης διαφοροετική και πιο αποδοτική αξιοποίηση ορισμένων από τις γαίες τους: η θέληση να ομαδοποιήσουν ξανά τους ανθρώπους για να τους ελέγχουν καλύτερα, να τους προστατεύουν και να τους εκμεταλλεύονται ή, ακόμη, και η επιθυμία τους να ξεριζώσουν την αίρεση και την κοινωνική ανησυχία [...] όλες αυτές οι νόμιμες στο πλαίσιο της μεσαιωνικής αντίληψης πολιτικές επέφεραν μια ουσιαστική αλλαγή στον ευρωπαϊκό χάρτη. (σ. 269-270)

Η πόλη, μεσαιωνική, φεουδαρχική, αυτή η πόλη θα παραμείνει η πόλη του φεουδάρχη, ο καλός οργανωμένος χώρος, ο ιδιαίτερος, με τους δικούς του «νόμους» που δεν ήταν οι ίδιοι για όλες τις πόλεις. Σ' αυτούς τους χώρους είναι που σταθερά αναπτύσσονται η βιοτεχνική παραγωγή και το εμπόριο με φεουδαρχικούς όρους; Μπορεί, ακόμη και στο 15ο αιώνα: όχι μετά. Εγκολάπτονται όμως σε αυτό το χώρο οι καπιταλιστικές, οι μέσω του χρήματος διακεκριμένα σχέσεις.

Στην πόλη είναι που η Εκκλησία θα απολέσει ένα μέρος, ίσως το κυριότερο, της εξουσίας της πάνω στους ανθρώπους: στην πόλη η φιλανθρωπία δεν ασκείται

υποχρεωτικά μέσω της Εκκλησίας· ασκείται και μέσω των ειδικών θεσμών της· στα φιλανθρωπικά ιδρύματα τα επαίτια τάγματα δεν διοικούνται πια υποχρεωτικά με αποφάσεις και συμμετοχή των εκκλησιαστικών αρχών.

Βρισκόμαστε μπροστά σε φαινόμενα εκκοσμικεύσης της περιθαλψής από το 14ο αιώνα. Η κ. Ν. Γ. διστάζει να το δεχτεί –ασφαλώς γνωρίζει καλύτερα:

Θα ήταν περισσότερο ακριβές [...] να έχουμε κατά νου μια πορεία συγκρότησης και ανάδειξης της περιθαλψής ως ενός επιπλέον τομέα δραστηριοτήτων της αστικής διακυβέρνησης, όπου επισυμβαίνουν και σχηματοποιούνται προοδευτικά [...] ορισμένες ιδεολογικού τύπου συνειδητοποιήσεις. (σ. 273)

Μάλιστα, θεωρεί ότι κάποιες βιαστικές ερμηνείες θα μπορούσαν να δώσουν την εντύπωση πρόδρομης νεωτερικότητας (σ. 273). Να τολμήσω: ίσως κάποιο μήνυμα;

Προς το τέλος της περιόδου, με την ανάπτυξη του εμπορίου και των πόλεων, με τη διοίκηση των πόλεων από δημοτικές αρχές, η φιλανθρωπία αποκτά διαφο-

ρετικό περιεχόμενο και χαρακτήρα κοσμικό: «η πόλη ενδιαφέρεται να προστατέψει τα μέλη της, τόσο αυτά που πάσχουν όσο και αυτά που βρίσκονται εκτεθειμένα στην επίδραση των πασχόντων» (σ. 274).

Στη πόλη οι άνθρωποι θεωρούσαν τον εαυτό τους μέλος μιας κοινότητας με ισχυρούς δεσμούς αλληλεγγύης. Αυτό θα μπορούσε να βρίσκεται στη βάση της ανεξαρτητοποίησης των φιλανθρωπικών ιδρυμάτων από τους εκκλησιαστικούς φορείς και στην ένταξή τους στην ευθύνη των οργάνων διοίκησης της πόλης· όταν η πόλη θα διοχετεύσει τη σύγκρουση κοινωνικών ομάδων, εξουσίας προφανώς, στα φιλανθρωπικά ιδρύματα, η αλλαγή θα γίνει εμφανέστερη!

Έχουμε να κάνουμε με πολύ σοβαρά ζητήματα της ιστορίας και της ιστοριογραφίας· παρουσιάζοντας η κ. Ν. Γ. το σταδιακό ξεδόντισμα της εξουσίας της Εκκλησίας στα φιλανθρωπικά ιδρύματα της πόλης, θα καταλήξει ότι ήδη στο πέρας του 13ου προς το 14ο αιώνα η φιλανθρωπία αποκτά, σταδιακά, τη μορφή και το χαρακτήρα κοινωνικής πρόνοιας.

Στο σημείο αυτό μπορούμε να διακρίνουμε μια πρώτη μορφή απαλλαγής των συνειδήσεων από το φόβο για το Θεό –το κύριο στήριγμα της εξουσίας της Εκκλησίας επί των ανθρώπων.

Στην «εισαγωγή» του βιβλίου της η κ. Ν. Γ. μας «υποσχέθηκε» κάτι πολύ σημαντικό: μέσα στον τρόπο οργάνωσης της περιθαλψής, μέσα από κάποιες ερωτήσεις, διακρίνει κανείς έναν πρώιμο ορθολογικό «τρόπο διαχείρισης» της περιθαλψής,

[...] ο οποίος θα συντελέσει στη μετάβαση της Ευρώπης σε κοινωνικές δομές κεφαλαιοκρατικού τύπου. Η Ευρώπη ξυπνάει και το ξύπνημα αυτό συνδέεται στο οικονομικό πεδίο με την αναβίωση της εμπορικής και βιοτεχνικής δραστηριότητας και την ανάπτυξη των πόλεων. (σ. 19-20)

Μας «υποσχέθηκε», επίσης, η κ. Ν. Γ. να μας εξηγήσει το ρόλο της Εκκλησί-

ας σε μία από τις κυριότερες εξουσίες της, τη φιλανθρωπία, και τη σύγκρουση πόλης και Εκκλησίας με όχημα τη φιλανθρωπία, την περιθαλψη κυρίως: η Εκκλησία την έβλεπε ως μέσο μιας ωμής ιδεολογικής καταπίεσης των ανήμπορων για τις αμαρτίες τους, με απειλή την Κόλαση· η πόλη την έβλεπε ως θεσμό εξυπηρέτησης και βοήθειας προς τα μέλη της κοινότητας και αργότερα ως κοινωνικό θεσμό (σ. 22-25).

Αντίθετα, η πόλη θα εκμεταλλευτεί

το φτωχό άνθρωπο ως εργατική δύναμη, δίνοντάς του εργασία ανθυγιεινή, στο βυρσοδεφείο, στη βαφή της κλωστής, στο κέντημα –μα και ψυχολογική καταπίεση.

Χωρίς να το λέει ρητά η κ. Ν. Γ. με αυτό το βιβλίο της μας πήρε από το χέρι και μας έδειξε έναν από τους κύριους δρόμους που μας πηγαίνουν από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ

Φίλιππου Ήλιου κατάλοιπα, *Ελληνική Βιβλιογραφία του 19ου αιώνα, Βιβλία – Φυλλάδια, τόμος δεύτερος, 1819-1832*, επιμέλεια Πόπη Πολέμη, επιστημονικοί συνεργάτες Άναστασία Μυλωνοπούλου, Ειρήνη Ριζάκη, Βιβλιολογικό Έργαστήρι «Φίλιππος Ήλιού», εκδ. Μουσεϊο Μπενάκη, Έλληνικό Λογοτεχνικό και Ίστορικό Άρχαιο Μορφωτικού Ίδρυματος Έθνικης Τραπεζής, Αθήνα 2011, ξ+749 σ.

Η έκδοση του πρώτου τόμου της *Ελληνικής Βιβλιογραφίας 1801-1818* του Φίλιππου Ήλιου (1997) αποτέλεσε σταθμό στην ιστορία των βιβλιογραφικών μας πραγμάτων. Μια ιστορία που είχε ξεκινήσει στα μέσα περίπου του 19ου αιώνα και συνεχίστηκε ως τις μέρες μας με όροσημα την προδρομική βιβλιογραφική συναγωγή του Άνδρέα Παπαδόπουλου Βρετού, τή *Bibliographie Hellénique* του **Émile Legrand** (ΙΕ' αϊ.-1790), που συμπληρώθηκε από τον Γεώργιο Λαδᾶ και τον Άθανάσιο Χατζηδῆμο (1791-1799), και την *Ελληνική Βιβλιογραφία* του Δημητρίου Γκίνη και του Βαλέριου Μέζα (1800-1863). Τα παραπάνω έργα απέδωσαν ένα πλούσιο βιβλιογραφικό υλικό που εμπλουτίστηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και ύστερα με πλήθος προσθηκών.

Η Βιβλιογραφία του Ήλιου, στηριγμένη, κατά τὸ κυρίως βιβλιογραφικό της μέρος, στη θεμελιώδη για τὸν 19ο αἰώνα συγκομιδὴ τῶν Γκίνη – Μέζα και στίς συμπληρώσεις της, πού ὑποκίνησε ὁ Κ. Θ. Δημαρχᾶς, εἰσήγαγε ἕνα νέο πνεῦμα στήν προσέγγιση τῆς ἔντυπης παραγωγῆς. Τὸ καινούργιο πού ἔφερε ἦταν ἡ διεύρυνση τοῦ βιβλιογραφικοῦ πεδίου, τὸ πέρασμα δηλαδή ἀπὸ τῆ συμβατικῆ καταλογισμῶν

φήση τῶν ἐντύπων στὸ ἱστορικό τους, ἢ ἀλλιῶς ἡ ἱστορικοποίηση τῆς βιβλιογραφικῆς ὕλης.

Ἔτσι, πέρα ἀπὸ τὴν ἀναγραφή τίτλων, ἡ Βιβλιογραφία τοῦ Φίλιππου Ήλιου πρόσφερε στὸν χρήστη ἕνα πλούτο κειμενικῶν και ἐξωκειμενικῶν πληροφοριῶν: ἀναλυτικὴ παρουσίαση τοῦ περιεχομένου κάθε ἐντύπου –κάτι ἐξαιρετικὰ χρήσιμο γιὰ τὰ ἔντυπα κυρίως μὲ ποικίλο περιεχόμενο πού δὲν εἶναι ἐμφανῆς στὸν τίτλο τους–, πληροφορίες γιὰ τὴν τυπογραφικὴ τους ἐμφάνιση, τὰ τραβήγματα, τὴν τιμὴ και τὴν κυκλοφορία τους, τίς προηγούμενες και ἐπόμενες ἐκδόσεις τους, τὸν συγγραφέα και τὸν τίτλο τοῦ πρωτοτύπου στήν περίπτωση τῶν μεταφράσεων, τὸν κατάλογο συνδρομητῶν πού τυχὸν περιείχαν, τίς ἀγγελίες ἐκδόσεως και τίς κρίσεις γι' αὐτὰ σὲ ἑλληνικά και ξένα ἔντυπα, τίς βιβλιοθηκῆς στίς ὁποῖες σῶζονται ἀντίτυπά τους. Και ἀκόμη, ἐπιλεγμένα παραθέματα ἀπὸ προλογικά κείμενα και ἐπεξεργασμένες πληροφορίες γιὰ τοὺς συγγραφεῖς, τοὺς μεταφραστῆς και τὴν τύχη τῶν βιβλίων. Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις, μάλιστα, οἱ πληροφορίες γιὰ ἕνα ἔντυπο ἦταν τόσο ἀναλυτικές, ὥστε τὸ σχετικὸ λῆμμα ἔφτανε νὰ ἔχει τὴ μορφή μικροῦ ἄρθρου.